

ВІДЗІВ

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора Отрошенка Віталія Васильовича на рукопис дисертації Булик Наталії Михайлівни «Археологічна наука в Галичині та Західній Волині у міжвоєнний період ХХ століття: антропоцентрично-інституціональна модель», висунутої на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук за спеціальностями: 07.00.01 – історія України; 07.00.04 – археологія.

Дозволю почати свій виступ з оцінки актуальності здійсненої Наталією Булик колосальної праці над дослідженням історії української археології на теренах Галичини та Західної Волині в період поміж Першою та Другою світовими війнами. Нагадаю науковому загалу, що історія української археології досі ще не написана. І якщо один з подвижників науки Ярослав Пастернак, виданням «Археології України» в Торонто 1962 року, спровокував Київську владу на тритомну «Археологію Української РСР» за десять років по тому, то про працю іншого корифея вітчизняної науки Петра Курінного «Історія археологічного знання про Україну», видану 1970 року в Мюнхені, згадали на Батьківщині лише 1994 року, перевидавши її в Полтаві. Але ж то був швидше конспект та пропозиція до праці, ніж повноцінне дослідження. Вважаю, що дисертація Н. Булик може стати успішним взірцем для наступних фундаментальних досліджень з історії археології. Приблизно з таких за обсягом та структурою томів і має складатися досі ще не написана багатотомна «Історія археології в Україні».

В рецензованому дослідженні приваблює перш за все комплексний антропоцентричний підхід до теми дослідження, базований на триаді підтем: 1) історія ідей, теорій і методик в археологічних дослідженнях; 2) особистості; 3) інституції (с. 2). Таке бачення теми принципово суперечить підходам тоталітарної доби, коли оцінка праць науковця визначалась мірою лояльності до влади, а не реальним внеском у науку. Нині, з поступовим відходом одіозних авторитетів радянської науки, здається, канула в Лету негласна заборона на

незручні для колишньої влади імена та згадки щодо ганебних її дій у минулому. Схоже, що дисертантка скористалась таким сприятливим збігом обставин у здійсненому науковому пошуку.

Керуючись обраним підходом Н. Булик розробила чітку структуру своєї роботи, що складається зі Вступу, шести розділів та Висновків (сукупно 394 сторінки). Її доповнює Список використаних джерел та літератури (с. 395-491), що налічує 1238 позицій, розділених на 5 рубрик: I) архівні джерела; II) опубліковані джерела; III) мемуарна література; IV) періодика та публіцистика; V) наукова література. Обрана рубрикація допомагає не потонути у використаному морі джерел та належним чином оцінити масштабність досліджень, виконаних дисертанткою.

Окремої уваги заслуговують розлогі Додатки А – Е (с. 492-595). Вони складаються: з фотопортретів археологів (А); картосхем досліджених ними пам'яток (Б); документів та світлин українських археологічних інституцій (В); документів та світлин польських археологічних інституцій (Г); пам'яткоохоронних практик в документах і світлинах (Д); візуальних джерел музейної археології Заходу України (Е). За цією стрункністю в подачі матеріалів дисертації вбачається системний підхід до реалізації обраної дисертанткою теми. Викликає повагу розлогий список опублікованих праць за темою дисертації (с. 10-16), що налічує 51 позицію. Відповідно, фактаж апробації роботи займає 5 сторінок тексту (с. 31-35).

Історіографія та джерельна база дослідження детально подані в розділі 1 (с. 37-73). Він, як і все дослідження загалом, відзначається продуманістю та чітким аналізом опрацьованих матеріалів, розділених на три часові етапи: праці сучасників подій; публікації тоталітарного періоду; історіографія доби незалежності. Найпроблемнішим в оцінках лишається другий етап, коли науковцям доводилось працювати в системі кривих дзеркал радянської науки. Дослідниця, зокрема, відзначає «відважний крок» Івана Шовкопляса, який в бібліографічній монографії навів імена та праці корифеїв української археології

на еміграції (с. 41). Але тут було б варто пригадати й ту ціну, яку заплатив дослідник за цей вчинок, покараний заборонаю на професію. Провідного палеолітознавця республіки, після доносу колеги, пересунули до Інституту зоології, а далі – в ЦНБ АН УРСР. Там І. Шовкопляс мав укласти відфільтровані бібліографічні довідники праць українських археологів.

Загалом, маю відзначити високий рівень насиченості інформацією, який характеризує розділ I, присвячений історіографії та джерельній базі дослідження. Дисертантці вдалося компактно розташувати й лаконічно подати широке коло джерел, суттєво розширивши номенклатуру досліджуваних позицій. Тут наголошено, що саме за третього етапу вдалося дати об'єктивну оцінку процесам становлення та поступу української археології на теренах Західної України, як у міжвоєнний період, так і по тому.

Теоретико-методологічні засади дослідження, викладені в розділі 2 (с. 74-91), обґрунтовані належним чином і заперечень не викликають.

У розділі 3 (с. 92-168) розгорнуто інституційний підхід до становлення української археології на заході республіки, за умов втраченої державності. Археологічні сегменти НТШ ім. Шевченка та греко-католицької Богословської академії стали живильною базою для становлення українських наукових кадрів та формування національної археологічної думки. Передумови для цього були створені ще наприкінці XIX – початку XX ст. за участі М. Грушевського, І. Шараневича та І. Франка. Відкриття нових поселень культури мальованої кераміки, культуур шнурової кераміки, виділення культур Чехи-Висоцьке та липицької відбулося за участі українських науковців, що й показано в підрозділі 3.1.

Щодо впливу Київського наукового осередку на ранні дослідження археологічних пам'яток Волині, то крім В. Ангоновича варто було би згадати розкопки А. Праховим собору в княжому Володимирі під час побудови Володимирського собору в Києві. Матеріали цих розкопок родина Прахових передала до Наукового архіву ІА НАНУ.

Базовий висновок розділу 3, що в 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст. були закладені основи сучасної української археології сумніву не підлягає. Цей процес відбувався за умов конкурентної співпраці з польською археологічною школою, що постала на кафедрах класичної археології та праісторії в стінах Львівського університету Яна-Казимира.

Розділ 4 дисертаційного дослідження присвячений ролі польської археології на західноукраїнських землях на етапі становлення науки та в міжвоєнний період (с. 169-237). Роль краківських науковців у становленні археології в Галиччині була вагомим. Майже 150 років тому розкопками в печері Вертеба Адам Кіркор розпочав відкриття пам'яток культури мальованої кераміки, які з часом увійшли складовим компонентом до ще не виділеної тоді спільноти Кукутені-Трипілля. А класик вітчизняної археології Олег Кандиба, поновивши у міжвоєнний період розкопки у згаданій печері, позначив віхи періодизації цього грандіозного явища в преісторії Центрально-Східної Європи.

Н. Булик слушно наголошує на становленні культурно-історичної школи в археології Галичини, зусиллями дослідників Австро-Угорської імперії різних національностей. На початок ХХ ст. культурна мапа регіону від кам'яної доби до Середньовіччя конкретизувалася в обрисах археологічних культур. Нюанси цих процесів прискіпливо проаналізовані в чинній дисертації.

Важливо, що на кафедрах Університету Яна-Каземіра навчалось та набувало археологічної кваліфікації покоління українських археологів міжвоєнного періоду Ю. Полянський, Я. Пастернак, В. Гребеняк, І. Старчук, а пізніше – М. Смішко, І. Свешніков, М. Клапчук). Вони мали можливість разом з польськими колегами й за часів Другої Речі Посполитої отримувати доступ до досягнень європейської археології.

Тут дисертантці гарно прислужився просопографічний метод дослідження, що вилився в створенні колективних портретів дослідників археології Галичини. Хочу виділити тереновий портрет Я. Пастернака та Т. Сулімірського за обідом під час досліджень у Новосілці-Костюковій на

Тернопілі 1931 року (с. 509, рис. В 14 А). Ще 1918 р. вони воювали один проти одного в боях за Львів, а тут археологія виступила чинником приятельських стосунків та продуктивної співпраці.

Гостро актуальним у дослідженні є розділ 5, присвячений археологічному виміру пам'ятко-охоронних практик у Галиччині та Західній Волині (с. 239-314). Адже охорона пам'яток археології ще й досі лишається болісною темою, далекою від практичного вирішення. Досвід Другої Речі Посполитої, поділеної на консерваторські округи з регламентованою системою дозволів на обстеження та розкопки пам'яток археології, лишається вартим прискіпливого вивчення, здійсненого Н. Булик. Але польські чиновники та науковці вибудували її з урахуванням потреб перш за все титульної нації. Українським археологам добитись дозволу на розкопки було складно через бюрократичні перешкоди. В дисертації наочно показано, як вони стоїчно їх долали з неоднозначними кінцевими результатами. Дещо легше було визнаним професорам. Але те, що Я. Пастернак організував та провів 44 експедиції можна вважати звитягою.

Завершує дисертацію розділ 6. «Міжвоєнна музейна археологія» (с. 315-381). У ньому ще рельєфніше ніж у пам'яткоохоронній сфері постають польський та український виміри проблеми розбудови та функціонування музейних структур. Н. Булик послідовно проводить аналіз археологічних сегментів музейної справи з позицій інституційного підходу. Шлях від приватних колекцій раритетів до наукових осередків комплексного вивчення викопних зразків матеріальної культури минувшини долався доволі швидко. На воєводському та навіть повітовому рівнях музеї, часом ще до набуття офіційного статусу, ставали локаціями для проведення археологічних та музейних з'їздів. Такі події, завдячуючи пресі та осередкам «Просвіти», привертали увагу громадськості. В дисертації широко використані матеріали газет та мемуарна література, як джерела інформації щодо долі музеїв та їхньої науково-освітньої діяльності.

На тлі польських музеїв з колекціями Любомирських та Дідушицьких, університетських зібрань, підтримуваних державою, українські музеї мали швидше низову підтримку Української греко-католицької церкви в особі митрополита А. Шептицького, НТШ, громадських організацій, краєзнавців. Злиття створених за міжвоєнний період мереж польських та українських музеїв не мало місця, за спостереженнями Н. Булик. Конкурентне співіснування цих мереж простежене до початку Другої світової війни, що в умовах демократичної держави було природним.

Висновки дисертаційного дослідження (с. 282-294) чітко сформульовані у вигляді 12-ти розгорнутих тез. Від трьохетапного часового виміру дослідження, мова щодо якого велась вище (1), до ґрунтовної історіографії історії археології в працях понад 20-ти українських та польських дослідників з виходом на інституціонально-антропоцентричну модель розвитку археології краю (2). Підкреслено факти розвитку археології Галичини від середини ХІХ ст. і до початку Другої світової війни в руслі розвитку загальноєвропейських тенденцій науки, а Західна Волинь долучилась до європейського дискурсу лише по завершенні Першої світової війни (3). Фактична співпраця та конкурування українського та польських наукових середовищ на теренах досліджуваних пам'яток археології в міжвоєнний період (4). Розвиток української археології довкола НТШ, як осередку української наукової думки (5). Благотворний вплив, як духовний, так і практичний, очільників УГКЦ А. Шептицького та Й. Сліпого на українські наукові інституції та навчальні програми для слухачів Богословської академії археологів з акцентом на значущість для відродження України дослідження археологічних пам'яток краю (6). Визначальна роль українських археологів-емігрантів у включенні археологів Галичини та Волині до європейського наукового простору та участь європейських археологів у дослідженні пам'яток археології на заході України (7). Освітня роль кафедр класичної археології та преісторії Університету Яна-Казимира та наукові школи Е. Булянди та Л. Козловського у підготовці українських археологів високої

кваліфікації (8). Специфіка стартових умов для розвитку польської археології в Галичині та Західній Волині за міжвоєнного періоду. Виокремлення української наукової школи (9). Охорона археологічних пам'яток археології краю, діяльність інституцій консерваторів та утиски провідних українських дослідників у видачі дозвільних документів на розкопки (10). Становлення музейних інституцій польської та української орієнтацій з підтримкою влади в першому варіанті й громадських організацій та УГКЦ – в другому (11). Львів як центральний осередок, де довкола НТШ та Університету Яна-Казимира велася наукова комунікація з профільними інституціями та дослідниками держави та світу (12).

Вважаю, що коло поставлених проблем досліджено на високому науковому рівні. Єдину слабину дисертантки вбачаю в тому, що вона, будучи зачарованою блиском археологічних скарбів Єгипту та Месопотамії, дещо недооцінює могутнього наукового потенціалу відкритих та досліджених пам'яток Західної України в авторефераті та рукописі дисертації. Чи не варто вилучити цей пасаж на с. 393 роботи при підготовці дисертації до друку?

Є й зауваження термінологічного плану. Немає в Галичині чи деінде «неолітичних курганів». Перші кургани починають будувати за доби палеометалів. Дисонує фраза, що Г. Чайлд працював в НТШ з колекціями трипільського посуду, а О. Кандиба, підозрюю, з тією ж колекцією культури мальованої кераміки. Нині такі пам'ятки трактуються як спільнота Кукутені-Трипілля.

Аби відчутти якісну різницю в умовах життя та праці археологів-українців у міжвоєнний період обабіч р. Збруч, варто було б бодай кинути погляд на схід від неї, де практикувались різні форми геноциду нашого народу, від голодомору до Розстріляного Відродження з обезголовленням української археології, зокрема.

Вважаю, що в підсумку до захисту представлене збалансоване й завершене дисертаційне дослідження, створене на гостро актуальну для

української науки тему. Воно має бути опубліковане у форматі монографії. Висловлені в опонентському відзиві зауваження здебільшого носять характер побажань, до яких можна дослухатись у процесі підготовки рукопису до друку. Загалом, дисертація Н. М. Булик «Археологічна наука в Галичині та Західній Волині у міжвоєнний період ХХ століття: антропоцентрично-інституціональна модель» є завершеним науковим дослідженням з переконливою вербальною й насиченою документами та фотоматеріалами ґрунтовною ілюстративною базами джерел, виконаним на високому професійному рівні. Текст автореферату відповідає змістові рукопису дисертації.

Зазначене дає підстави зробити висновок, що дисертація «Археологічна наука в Галичині та Західній Волині у міжвоєнний період ХХ століття: антропоцентрично-інституціональна модель» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконана з дотриманням вимог пп. 9, 10, 12, 13, 14 постанови Кабінету Міністрів України № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» від 24 липня 2013 р., зі змінами, а її авторка Булик Наталія Михайлівна заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України; 07.00.04 – археологія.

В. В. Отрощенко,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділом археології енеоліту-
бронзової доби Інституту археології НАН
України

Підпис Отрощенко В.В. засвідчую

Т. В. Ковальчук,
зав. кадрами ІА НАНУ

21 листопада 2024 р.